

**Н.К.ЮЩЕНКО, к.е.н., доцент,
О.А.ОЛЕЙНИКОВ, к.е.н., доцент,
Донецький національний технічний університет**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ПОСЛУГ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

В умовах економічної кризи значно зростає роль держави, що диктується необхідністю послаблення кризових явищ, стримування соціальних конфліктів, стимулювання економічного зростання. Загострюється проблема пошуку сфер і важелів впливу на економічну динаміку. Однією з важливих сфер, від яких залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках, поліпшення добробуту населення стає сфера послуг.

У довгостроковому періоді сектор послуг є одним із найважливіших і швидкозростаючих елементів сучасної світової економіки, що пов'язано з підвищенням рівня життя, зміною психології і структури споживання людства, особливо у другій половині двадцятого століття. Процеси інтеграції та глобалізації сучасного світового господарства роблять цю тенденцію характерною для більшості країн світу. В «суспільстві послуг» на перший план виходить людина та задоволення її потреб. Сфера послуг безпосередньо впливає на економію й раціональне використання вільного часу людини, часу для його розвитку як особистості, сім'янина й громадянина.

Тому аналіз особливостей розвитку сфери послуг, її кількісних і якісних тенденцій, напрямків і методів регулювання в різних країнах має не лише теоретичне, але й практичне значення. Доволі актуальним є дослідження цих проблем для України, оскільки сфера послуг в країні ще не набула адекватного розвитку – її частка в структурі зайнятості та ВВП залишається досить низькою.

Питання становлення й розвитку сфери послуг в сучасній економіці розглядалися закордонними і вітчизняними економістами, серед яких Дж.Белл, Дж.Гелбрейт, К.Кларк, Ф.Котлер, В.Л.Іноземцев, А. Чухно та ін [1; 2; 3]. Цілі та напрямки регулювання ринку послуг досліджувалися в працях учених, зокрема таких, як К.Хаксевер, Б.Рендер, Л.М.Кликич [1; 4]. Специфіка становлення сектору послуг в умовах сучасних трансформаційних процесів аналізується в працях дослідників-економістів: А.Філіпенко, Г.В.Максименко, О.Зернецької, А.Мельник [5; 6; 12; 14].

Однак відсутність суттєвих змін у структурі української економіки, сучасна економічна криза, що вимушує розглядати сферу послуг як потужний чинник підвищення зайнятості, стимулювання економічного зростання, актуалізує необхідність продовження теоретичних пошуків у даному напрямку. В даній статті аналізуються особливості й тенденції

розвитку ринку послуг в світі і Україні, досліджуються проблеми і перспективи розвитку українського ринку послуг, необхідність і напрямки його регулювання.

Розвиток суспільства поступово змінює рівень значимості послуг у суспільстві. Дія закону зростання потреб відбивається не тільки в зміні кількості потреб і можливостях їх задоволення, але й у розвитку їх структури, постійному зростанні частки послуг у потребах і споживанні. Кількісні перетворення у споживанні згодом переходять до якісно вищого рівня згідно з законом діалектики - законом переходу кількісних змін в якісні. На цьому рівні з'являється потреба у розширенні виробництва послуг, яка задовольняється зростанням кількості зайнятих в цій сфері шляхом переливу робочої сили з інших секторів економіки.

Довгий час, практично до початку двадцятого століття домінуючими залишалися матеріальні потреби. В першій половині ХХ ст. на передній план висувуються соціальні потреби в освіті, охороні здоров'я, культурі, захисті навколишнього середовища. В другій половині - відбувається зрушення у бік найвищих потреб (відповідно до ієрархії А. Маслоу) - росту духовності, творчого розвитку, людського спілкування, самовираження й самозбагачення особистості. Звільнившись від необхідності постійного пошуку коштів для задоволення нагальних потреб, людина одержує можливість залучення до всього різноманіття цінностей, накопичених цивілізацією.

У післявоєнний період постіндустріальна теорія запропонувала розгорнутий аналіз зміни структури суспільного виробництва. Його методологічною базою є розроблена в 40-х роках К.Кларком трисекторна модель, відповідно до якої народне господарство підрозділяється на три сфери, до першої з яких відносяться добувні галузі й сільське господарство, до другої - галузі обробної промисловості й будівництво, а до третьої - продуктивні й особисті послуги [1, с.124]. У довоєнний період економіка розвинених країн характеризувалася відносно рівномірним розподілом зайнятих у цих трьох секторах, однак уже в перше післявоєнне десятиліття стало спостерігатися різке зростання зайнятості в сфері виробництва послуг і інформації. Це відбувалося як за рахунок того, що в усіх без винятку галузях збільшилося число "білих комірців" - кваліфікованих працівників, безпосередньо не пов'язаних з фізичною працею, так і в результаті розширення власної сфери послуг, чисельність працівників якої в ці роки перевищила 50 відсотків загальної чисельності зайнятих у народному господарстві [1, с.125]. Саме це стало причиною того, що постіндустріальне суспільство ототожнювалося із суспільством послуг, а згодом - із суспільством знань.

Прогресує і сама сфера послуг: якщо в доіндустріальному суспільстві переважали домашні або особисті послуги, то в

індустріальному акцент змістився у бік послуг, що грали допоміжну роль стосовно виробництва, а також фінансових послуг. У постіндустріальному суспільстві, що зберігає усі раніше існуючі види послуг, з'являються якісно нові їхні типи, такі, що швидко починають домінувати у структурі професійної діяльності [2]. Це спонукало прихильників теорії постіндустріалізму доповнити висунуту К. Кларком трисекторну модель суспільного виробництва ще двома секторами: четвертинним (quaternary), що включає в себе торгівлю, фінансові послуги, страхування й операції з нерухомістю, і п'ятеричним (quinary), до якого віднесені охорона здоров'я, освіта, наукові дослідження, індустрія відпочинку й сфера державного управління [3].

Прискоренню розвитку міжнародного ринку послуг в останні півтора-два десятиліття значно сприяла політика лібералізації зовнішньоекономічних відносин, реалізована як у багатьох країнах, так і в рамках міжнародних економічних об'єднань і організацій, насамперед СОТ, ОЕСР, ЄС. У системі цих заходів досить рельєфно виражене посилення акцентів на ринки послуг, особливо після вступу в дію у 1995р. Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГАТС). Взаємодія відзначених вище факторів у сполученні з перетвореннями в самій сфері послуг обумовили швидку експансію трансграничної торгівлі послугами [5, с. 45–56].

Основні тенденції розвитку світового ринку послуг передусім пов'язані з різною динамікою зростання окремих сегментів національних господарств. Вони, зокрема, зумовлюються подальшим збільшенням обсягів інформаційного бізнесу, поширенням Інтернет - технологій, створенням нових можливостей розвитку комп'ютерних, телекомунікаційних послуг, зростанням міжнародного консультативного бізнесу (наукові рекомендації, господарські рішення тощо). Різноманітними стають послуги у фінансово-кредитній сфері, що відбувається у зв'язку з поширенням нових форм кооперування виробництва, диверсифікацією попиту, урізноманітненням вимог до платежів і розрахунків (наприклад, за допомогою пластикових карток), страхувальних, кредитних, бухгалтерських та інших операцій [6, с. 68-70].

Зростання внутрішньої і міжнародної торгівлі послугами виявили необхідність регулювання сфери сервісу для подальшого розвитку національних і світової економіки. Значення і складність цієї діяльності пов'язана як з різноманіттям видів галузей сфери послуг, так і з тим, що будь-які рішення, що стосуються послуг, зачіпають інтереси великого числа зайнятих (від 40% населення в країнах, що розвиваються, до 75% у розвинених) [7]. Наприклад, недавнє рішення української влади про заборону ігорного бізнесу викликало гучні протести і виступи зайнятих у цій сфері, а це близько 200 тисяч чоловік.

Сучасна система регулювання діє на декількох рівнях: міжнародному, національному, регіональному й галузевому, для кожного з яких характерні свої цілі, межі, можливості і наслідки. Наднаціональне регулювання торгівлі послугами здійснюють спеціалізовані міжурядові організації, серед яких, наприклад, Організація міжнародної цивільної авіації - ІКАО, Міжнародна морська організація - ІМО, Всесвітня туристична організація - ВТО та ін., а також міжнародні торгово-економічні організації широкого профілю, насамперед ГАТТ/СОР, ЮНКТАД, ОЕСР) [8].

Основна направленість діяльності цих організацій і угод полягає в забезпеченні у регулюванні послуг тих же правил, які діють стосовно товарів: недискримінація, національний режим, транспарентність (гласність і єдність прочитання законів), незастосування національних законів на шкоду іноземним виробникам. А це накладає на національні держави певні обмеження стосовно регулювання внутрішнього ринку послуг і захисту вітчизняного виробника.

Методи регулювання окремих сегментів сервісного ринку мають свої відмінності. Розвиток засобів комунікації, транспорту, зниження обмежень на валютні операції та інше привели до серйозних змін у сфері банківських послуг. Сучасні банки щодня здійснюють великі транскордонні угоди, їхні клієнти можуть бути з різних країн, і гроші, що вони одержують від банків у вигляді кредитів, відсотків тощо, можуть використовуватися де завгодно. Всі банки світу складають одну банківську систему. Поточна економічна криза, значною мірою стимульована банківською кризою, є тому підтвердженням. Зміни в характері банківської системи призводять до нових підходів у її регулюванні.

У регулюванні глобальної банківської системи останнім часом виділилось дві тенденції: з одного боку, зниження обмежень банківської діяльності в багатьох країнах, щоб сприяти активізації банківської діяльності, з іншого, поява глобальних системних ризиків викликала необхідність створення стандартів банківської діяльності, узгоджених між різними країнами

Вимоги до банків суттєво відрізняються в різних країнах. Наприклад, Сполучені Штати і Велика Британія жорстко регулюють торгівлю банківськими послугами. Деякі інші країни (й інші території, що здійснюють самотійну "банківську юрисдикцію") мають "м'які" вимоги до банків або майже не мають таких вимог. Як правило, в таких країнах діють суворі законодавчі акти про комерційну таємницю, що сприяють створенню банків. Це вигідно для країн, де організовуються такі банки, оскільки це приносить прибуток у скарбницю у вигляді ліцензійних зборів й інших платежів. Дуже часто в ролі таких "вільних податкових зон" згадують Швейцарію, Гонконг і Сінгапур, але є й інші зони, наприклад:

Нідерландські Антильські острови, Кайманові острови та близько двадцяти п'яти інших невеликих острівних держав.

Суттєвому регулюванню підлягають і страхові послуги. У багатьох країнах діють юридичні вимоги до страхових компаній, без дотримання яких вони не мають права надавати страхові послуги. Серед них умови реєстрації страхової компанії, правила надання страхових послуг, вимоги підтримувати рівень статутного та інших обов'язкових фондів на визначеному рівні. Крім вимог, що стосуються всіх страхових підприємств, у багатьох країнах діють особливі правила стосовно іноземних страхових компаній, у тому числі більш жорсткі умови реєстрації іноземних страхових компаній; більш жорсткі правила надання страхових послуг; заборона іноземним страховикам надавати всі або деякі послуги на території країни; обмеження участі іноземців та іноземних підприємств у створенні вітчизняних страховиків; обмеження прав іноземних компаній на оскарження в суді відмови у видачі їм дозволу займатися страхуванням.

Одним із найбільш динамічних сегментів ринку послуг є туристичні послуги. Жодний ринок не зростає так, як ринок послуг, пов'язаних з організацією подорожей. У сфері туризму зайнята значна кількість людей, а деякі країни існують виключно за рахунок туризму. Незважаючи на це, майже не існує прикладів гармонізації або уніфікації законодавства про туризм. Частково його регламентує проект Конвенції про договір із готелями, підготовлений у Міжнародному інституті з уніфікації приватного права у 1979 році [9, с.23-31]. Важливим джерелом практичної інформації з проблематики туризму є Всесвітня туристична організація (ВТО) - провідна міжнародна організація, що діє як глобальний форум для обговорення питань туристичної політики. ВТО нараховує більш ніж півтори сотні країн, 7 територій, а також понад 350 асоційованих членів, які представляють місцеві органи влади, туристичні асоціації й приватні компанії, зокрема авіакомпанії, готельні мережі та туроператори. [10].

Значному регулюванню підлягають і телекомунікаційні послуги. Їх надання іноземними фірмами у багатьох країнах підпадає під цілий ряд жорстких обмежень (заборона або обмеження деяких видів послуг, показу реклами, розробленої за кордоном, заборона іноземним підприємствам контролювати вітчизняні об'єднання, наприклад, заборона володіти значною часткою акцій таких підприємств). У деяких випадках держави обмежують діяльність вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках.

Незаперечною тенденцією сучасного світового ринку є істотне зростання обсягів торгівлі рекламними послугами, що, в свою чергу, викликає низку державних вимог і обмежень. В одних країнах рекламну діяльність контролює й обмежує держава, в інших - цю функцію повністю покладено на фахові асоціації рекламних агентств. У багатьох країнах існують обмеження на телевізійну і радіорекламу,

існують норми, які забороняють недобросовісну рекламу. "Недобросовісна реклама" в різних країнах розуміється зовсім по-різному. Наприклад, те, що в Італії буде вважатися "кумедним перебільшенням", у Данії або Німеччині розглядатиметься як серйозний обман споживачів. Порівняння в рекламі якостей і властивостей різних товарів і послуг допускається в одних країнах (наприклад, у Великій Британії й Ірландії), але суворо заборонено в інших (країнах Бенілюксу) або дозволено із серйозними обмеженнями (інші країни Європейського Союзу) [11, с. 78].

Державне регулювання стосується й інших видів послуг - транспортних, юридичних, консультативних, інжинірингових і т.п. - як для вітчизняних, так і для іноземних виробників. На відміну від торгівлі товарами міжнародна інтеграція в сфері послуг значно "запізнюється", і дотепер окремі сектори національних ринків послуг залишаються не відкритими цілком для іноземного освоєння.

Однак з розвитком міжнародних зв'язків, у тому числі й у споживанні послуг, виникла необхідність у забезпеченні, поряд зі збереженням національних пріоритетів, також і міжнародної конкуренції на ринку послуг. З цією метою набувають розвитку заходи щодо лібералізації ринку послуг на наднаціональному, регіональному й галузевому рівнях за допомогою міжнародних економічних організацій і об'єднань і, як наслідок, зміною внутрішньої політики держав.

Для формування ефективної стратегії забезпечення національної конкурентоспроможності України становлення й розвиток сфери послуг набуває пріоритетного значення. Розвиток традиційних провідних галузей промисловості загальмовано у зв'язку зі світовою економічною кризою і погіршенням ситуації на зовнішніх ринках збуту для українських виробників, довготривалими заходами з технічного переоснащення виробництва, нестабільною політичною ситуацією в країні. У цей час саме на сектор послуг покладається завдання забезпечення подальшого зростання ВВП.

Розвиток сфери послуг в Україні має стійку тенденцію до зростання не тільки в абсолютному вимірі, а й у відносних показниках. Зростання простежується в розширенні позицій і якісному вдосконалюванні послуг, функції яких полягають у розвитку людських ресурсів і створенні, дифузії й господарському освоєнні наукового знання. У структурі доданої вартості ВВП на послуги припадає близько 50%. Це може означати, що половину прибутку, виробленого українською економікою, приносить саме ця сфера через високу рентабельність. Можна виділити досить сталі риси її розвитку.

По-перше, помітна тенденція пожвавленого розвитку наукомістких галузей сервісу, що є показником переходу до постіндустріального суспільства. Багато галузей почали спиратися на технологічно складний і інноваційний виробничий апарат і пропонувати широку розмаїтість

високоякісних продуктів. Поняття "послуги" у масовому сприйнятті стало ототожнюватися з комплексом високотехнологічних і інтелектуальних ділових і фінансових послуг, а також з галузями науки, освіти й охорони здоров'я. Хвиля відновлення захопила й традиційні галузі - торгівлю, транспорт, побутові послуги, рекреаційні галузі й т.п. [6, с. 70].

По-друге, зберігається проблема недиверсифікованості галузей ринку послуг України. Поки що участь України в торгівлі послугами значною мірою зводиться до надання в послугу своєї території для транзиту російських енергоносіїв, тобто основну частку в ній становлять транспортні послуги - більше двох третин. Водночас рівень експорту ділових, туристичних послуг, а тим більше інформаційних і пов'язаних з докладанням висококваліфікованих виробничих зусиль, не відповідає потенціалу України.

Основні напрями сфери послуг, зростання яких очікується у найближчі роки в Україні, — роздрібний банкінг, ритейл і медицина, тобто послуги, які споживає стабільний середній клас. Так, торгівля вже кілька років щороку зростає в середньому на 20% і дає чверть доданої вартості всіх послуг. Також можливий значний розвиток туризму — як українських курортів, так і туроператорів, які обслуговують поїздки українців за кордон [13].

По-третє, наявна тенденція до зростання капіталовкладень до сервісного сектору України. Привабливість даної сфери для інвесторів (вітчизняних і закордонних) пов'язана з порівняно низькою капіталомісткістю і невисокою середньою вартістю інвестиційних проєктів із швидкими термінами окупності і дещо меншим ступенем інвестиційного ризику. Також в даній сфері найбільш динамічно йшов процес приватизації, і тут же проявили себе властиві ринковій системі риси: свобода вибору, активність і інноваційність поведінки суб'єктів господарювання, ініціатива в процесі прийняття рішень і пошуку джерела інвестування [12, с.70].

Стимулюючим короткостроковим фактором можна також розглядати проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу на території України. З приводу цього був прийнятий Закон, який визначає систему основних заходів, спрямованих на створення необхідних умов для організації та проведення фінальної частини чемпіонату Євро-12, з урахуванням значення цієї події для економіки та міжнародного іміджу держави.

Основні конкурентні переваги України в сфері послуг — дешева робоча сила і вигідне географічне розташування країни. Це дає кілька можливих напрямків розвитку сектору. Дешевизна робочих рук в Україні є стимулюючим фактором для розвитку транспортного сектору, технічного обслуговування, торгівлі. Географічна перевага України криється в

транспортній мережі: залізниці, автомагістралях, морських і річкових портах, авіап перевезеннях.

Стримуючим фактором розвитку галузі, а отже й економіки взагалі, є нечисленність середнього класу — найактивнішого споживача. Потужний середній клас є індикатором рівня соціально-економічного розвитку держави, створює стійку групу споживачів, які стимулюють розвиток сфери послуг, виробництва та національного ринку продовольчих і непродовольчих товарів. В Україні процес формування середнього класу є помітним, але дуже повільним і далеким від завершення [13].

Світовий досвід розвитку і регулювання послуг має певну теоретичну і практичну корисність для України. Зростання сфери послуг в країні є неможливим без формування ефективної державної політики й ретельно обґрунтованої стратегії розвитку сервісних галузей.

Внутрішня політика повинна вирішувати питання задоволення потреб споживачів, що передбачає підвищення рівня добробуту населення та стимулювання формування середнього класу — найактивнішого споживача послуг. Прикладом для нашої країни може стати досвід більшості розвинутих країн світу, де в першій половині 60-х рр. ХХ ст. основним чинником росту сфери послуг стало підвищення добробуту населення. Задовольнивши базові потреби в матеріальних товарах, люди отримали можливість все більше коштів витратити на послуги. Завдання держави полягає у поєднанні виваженої політики доходів зі створенням можливостей рівного для всіх доступу до кредитів, освіти, інформації, зайнятості, охорони здоров'я.

Модифікація системи потреб українського населення на ринку послуг буде стимулювати розвиток нових галузей послуг, які також потребують державної підтримки. Особливо пріоритетними в розробці стратегії сталого розвитку сектору послуг мають стати інформаційні галузі, науково-дослідницькі, освітні, розвиток яких відповідає сучасним світовим тенденціям, підвищить конкурентоспроможність українського ринку послуг на міжнародному рівні та полегшить перехід українського суспільства від індустріального до постіндустріального типу.

Конкурентоспроможна сфера послуг на внутрішньому ринку може й не бути такою за його межами. Останнє підтверджується існуванням бар'єрів для входження на закордонні ринки, а також проблемами виживання на них. Детальне вивчення регулювання окремих видів послуг сприяє не тільки просуванню вітчизняних виробників на світовий ринок, а також сприяє розробці діючої системи захисту національного ринку від проникнення іноземних компаній на нього. Однак в українській практиці спостерігається неефективна політика захисту вітчизняних виробників, що приводить до зниження їхньої конкурентоспроможності й, таким чином, не сприяє розвитку й затвердженню країни на міжнародних ринках.

Необхідною умовою розвитку наукового потенціалу сектору послуг України є державна підтримка та фінансування. Але недостатній рівень державного фінансування науково-дослідницької діяльності призводить до поступового його втрачання. Особливо це стосується сфери освіти, охорони здоров'я, для яких дуже важливими є дослідження в галузі природних, суспільних та гуманітарних наук, тому що державні видатки на цю галузь сприяють введенню інновацій, підвищенню якості нематеріальних ресурсів, виробництву, системі суспільних відносин [14].

Таким чином, з огляду на значення сфери послуг як найбільш динамічної складової сучасної національної економіки необхідно розробити і реалізовувати довгострокову стратегію її розвитку, спираючись на світовий досвід і приймаючи до уваги можливості і переваги української економіки.

Література

1. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособие для студентов вузов. - М.: Логос, 2000.
2. Bell L The World and the United States in 2013. N.Y.. 1987. P. X.
3. Clurk C. The Conditions of Economic Progress. L.. 1957.
4. Хаксевер К., Рендер Б., Рассел Р., Мердик Р. Управление и организация в сфере услуг: Пер. с англ. под ред. В. В. Кулибановой. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
5. Філіпенко А. Тенденції розвитку світового ринку послуг у сучасних умовах // Вісник ТАНГ. – 2005. – №5–1. – С.45–56.
6. Максименко Г.В. /у співавт./ Сучасна сфера послуг як чинник інноваційного розвитку економіки //Науковий вісник. – Випуск І. – К.: Державна академія статистики, обліку та аудиту, 2003. – С. 69-73.
7. <<http://ukrstat.gov.ua>> 12.05. 2009
8. <<http://bookz.com.ua/21/9/htm>> 11.05. 2009
9. Мельник А. Міжнародна торгівля послугами і створення глобального ринку послуг // Вісник ТАНГ. – 2002. – Випуск 8-1. – С.94–102.
10. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи: Учеб. пособие. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 512 с.
11. Макогон Ю.В., Власова Т.В. ЄС у контексті глобалізації світогосподарських зв'язків. Навчальний посібник для студентів за фахом “Міжнародна економіка”. – Донецьк: ДонНУ, 2000. – 68 с.
12. Куканова А.М. Розвиток сфери послуг і особливості її становлення у транзитивній вітчизняній економіці // Формування ринкових відносин в Україні: 36. наук.праць. — 2004. — Вип. 1. — С.68-70.

13. Юхновський І.(академік НАН України). Головна мета — збудувати в Україні суспільство з панівним середнім класом // «Дзеркало Тижня».№ 14 (643) 14. <http://www.dt.ua/2000/2020/56406/>

14. Зернецька О. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – 351 с.